

Grzegorz WIELICZKO¹**Pod merytoryczną opieką – pplk dr Marka BODZIANY****ELITY SPOŁECZNE. TEORETYCZNA ANALIZA ELITARYZMU. CZ.I**

Abstrakt: *Przedmiotem dociekań autora są teoretyczne problemy elitaryzmu. W pierwszej części artykułu autor podnosi historyczne przesłanki narodzin teorii elit społecznych, kładąc nacisk na klasyczne podejścia G. Mosca oraz Vilfredo Pareto. Porusza również kwestie władzy i siły jako narzędzi zdobywania majątku i budowania potencjału ekonomicznego przez ludzi i grupy społeczne dążące do posiadania dóbr i wpływów większych niż inni. Autor odnosi się również do roli armii w tworzeniu elit społecznych. Ukazuje ją jako narzędzie władzy w ujęciu retrospektywnym i współczesnym. Ostatnią kwestią poruszaną w artykule jest prestiż zawodu, ukazany we współczesnej strukturze zawodów w Polsce.*

Słowa kluczowe: *elity społeczne, elity władzy, władza, prestiż zawodu.*

WSTĘP

Na wstępie rozważań na temat elit społecznych zasadne jest przytoczenie cytatu, który uzasadnia sens podejmowania zagadnień na ten temat: Hierarchia społeczna urozmaiciła się, bo mamy wiele warstw, [...], a grupy ścierające się w walce o władzę rozmnożyły się², w wyniku czego powstały te z największymi i najlepszymi przywilejami, cieszące się szacunkiem wśród ludności i stanowiące hermetyczną mniejszość. Przedstawiona przeze mnie praca dotyczy więc będzie tworzenia elity – grupy usytuowanej najwyżej w podziale społecznym.

Celem artykułu jest dokonanie diagnozy czynników kształtujących elity społeczne w odniesieniu do prestiżu zawodowego demokratycznej Polski oraz przedstawienie zawodu żołnierza na tle innych grup zawodowych. Odnosząc się do tematu należy zaznaczyć, że przed transformacją ustrojową w Polsce społeczeństwo nieco inaczej postrzegało zawody jako elity społeczne, a prestiż charakteryzował nieliczne i inne specjalności niż współcześnie.

W artykule dokonano próby analizy zmiany postrzegania grup zawodowych w kategoriach ich partycypacji do rangi elit społecznych, kształtowania prestiżu i atrakcyjności w opinii społecznej. W tym celu dokonano analizy porównawczej klasycznych założeń elitaryzmu z tymi, jakie ukształtowały demokratyczne realia społeczeństwa polskiego.

1. ELITY SPOŁECZNE W UJĘCIU TEORETYCZNYM

Historyczne przesłanki tworzenia elit społecznych znajdują swoje odniesienie do trzech obszarów: władzy, siły oraz bogactwa. Potwierdzenie powyższego odnajdujemy już w najodleglejszych czasach, kiedy to prawie zawsze: [...] *wyższe urzędy obsadzano w drodze*

¹ Student 2 roku wojskowych studiów II stopnia kierunku Bezpieczeństwo Narodowe, członek Naukowego Koła Socjologicznego.

² H. Mendras, Elementy socjologii, Siedmioróg, Wrocław 2000, s. 195.

zwykłych wyborów, przy czym wybór padał z reguły na szlachetnie urodzonych lub bogatych³. Sądzono bowiem, że bogaty będzie przywódcą bardziej wykształconym, kompetentnym i mniej podatnym na korupcję. Platon natomiast w swoim „Państwie” przedstawia nam ideę społeczeństwa, w którym powinni [...] rządzić ci, którzy posiadają ku temu największe kwalifikacje i najwięcej predyspozycji⁴. Według niego takimi ludźmi - elitą byli filozofowie. Jego poglądem na idealne państwo było połączenie filozofii z władzą. *Filozofowie winni zatem zdobyć władzę królewską, lub odwrotnie: królowie i władcy winni stać się filozofami*⁵. W tym celu stworzył szkołę, tzw. *Akademii*, która miała zapoczątkować powstawanie elity przyszłych rządców w idealnym ustroju. Platon nie popierał swojego nauczyciela Sokratesa, który dzielił się swą mądrością z każdym, który chciał go słuchać. Uważał bowiem, że nauczanie cnoty jest zadaniem filozofa, ale trzeba uczyć tylko tych najlepszych - elitę. *Tak elitarna koncepcja polityki (państwo, rządzone przez najlepszych) łączyła się z elitarną ideą filozofii (dostępnej tylko dla najlepszych)*⁶. Natomiast tendencje elitarystyczne Arystotelesa uzasadnia również to, że klasa ludzi wolnych stanowi pewną elitę, co jest moralną podstawą władzy wolnych nad niewolnikami. Kolejny filozof Kallikles uważa, że: [...] *rządzić powinien ten, kto jest silniejszy, albowiem zgodne jest to z naturą*⁷. Wszystkie te myśli łączą się w jedną, starożytną koncepcję [...] „*rządów najlepszych*”, tzn. *sprawowanych przez ludzi wywodzących się ze znakomitych i legendarnych rodów, w których ceni się szczególnie takie wartości, jak np. honor i sława*⁸. Należy przy tym podkreślić, że [...] *w pierwszych państwach, które rozwinęły się na rozległych terytoriach kontynentu azjatyckiego (m.in. Chiny, Indie) oraz na wybrzeżach Śródziemnomorza (m.in. Egipt i Mezopotamia), władza należała do jednostki [...]*⁹. Godnym podkreślenia przykładem jest Aleksander Wielki, który do elity został wprowadzony dzięki szlacheckiemu pochodzeniu, czyli tzw. prawu dziedziczenia¹⁰. Został królem, a także wszedł w posiadanie wielotysięcznej armii, która umożliwiła mu dokonanie wielu podbojów. Dzięki swojej władzy mógł wpłynąć na zwiększenie siły swoich elitarnych oddziałów poprzez hojność i rozdawanie ziem oraz dóbr królewskich. Na podstawie przytoczonych informacji możemy stwierdzić, że poprzez władzę i siłę, którą w tym wypadku stanowiła armia, udział w rządzie, Aleksander był w stanie czerpać zyski w postaci podbojów terytorialnych i zwycięstw nad silniejszymi przeciwnikami, co sprawiało, że on, a także jego generałowie, znajdowali się na szczycie hierarchii społecznej.

Etymologiczne korzenie pojęcia *elit* odnajdujemy w języku francuskim, w którym jeszcze w XVIII wieku używane było w formie *d'élite*, czyli *doborowy, wyśmienity, najprzedniejszego gatunku towar lub dobór czegoś wybranego*. Dopiero później *elita* była postrzegana jako coś *wyśmienitego*, śmietanka towarzyska, co oczywiście rozszerzyło zakres stosowania słowa nie tylko o opis jakości przedmiotów, ale i ludzi¹¹. Jedna z definicji twierdzi, że elity to: *grupy o wyróżniającej się pozycji (politycznej, ekonomicznej lub*

³ J. Baszkiewicz, F. Ryszka, Historia doktryn politycznych i prawnych, PWN, Warszawa 1984, s. 38.

⁴ M. Maneli, Przedmowa do: C. W. Mills, Elita władzy, oprac. i red. I. Rafalski, przedm. M. Maneli, Książka i Wiedza Warszawa 1961, s. XII.

⁵ J. Baszkiewicz, F. Ryszka, op. cit., s. 46.

⁶ Ibidem, s. 47.

⁷ M. Maneli, op. cit., s. XII.

⁸ J. Sztumski, Elity, ich miejsce i rola w społeczeństwie, Wydawnictwo Śląsk, Katowice 1997, s. 23.

⁹ H. Olszewski, M. Zmierczak, Historia doktryn politycznych i prawnych, Poznań 1993, s. 16.

¹⁰ J. Modrzejewski, Aleksander Macedoński, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1958, s. 23. Aleksander był najstarszym synem króla Macedonii i twórcy potęgi tego państwa, Filipa II. Matką przyszłego zdobywcy była córka króla Epiru - księżniczka Olimpias. Młody książę został wszechstronnie wykształcony m.in. przez samego Arystotelesa, który zaszczerpił w nim zainteresowanie filozofią, medycyną i naukami przyrodniczymi. Podobno Aleksander był pełen wyobraźni, odważny i gwałtowny.

¹¹ J. Sztumski, op. cit., s. 9.

w zakresie prestiżu¹² społecznego), tworzące się wewnątrz dużej grupy, np. klasy, społeczeństwa czy narodu w poczuciu własnej wyższości lub wartości w jakiejś dziedzinie¹³. Z socjologicznego punktu widzenia, do elit należą: [...] takie mniejszości, które współtworzą ludzie zajmujący czołowe pozycje w rozmaitych sferach życia społecznego [...] wyłonieni z danego społeczeństwa (lub społeczności) w oparciu o pewne zasady zwyczajowe lub prawne. Można zatem mówić o istnieniu elit gospodarczych, politycznych, naukowych, artystycznych itp.¹⁴

Według Vilfredo Pareto¹⁵, podstawę rozważań o elitach stanowi fakt, że żaden człowiek nie jest równy drugiemu. Uważał on, że [...] twierdzenie o obiektywnej równości ludzi jest tak absurdalne, że nie zasługuje na to, aby je obalać¹⁶, a [...] zestaw cech sprzyjających dobrobytowi i dominacji jakiejś klasy w społeczeństwie określa to, co po prostu nazwiemy elitą¹⁷. Najważniejszą kwestią dla V. Pareta był podział społeczeństwa na elitę i masy. *Elita jest zatem rodzajem grupy obdarzonej pod pewnymi względami przewagą w odniesieniu do innych grup w obrębie tejże samej działalności*¹⁸. Druga koncepcja opisywała elitę rządzącą, czyli elitę władzy. Z kolei Gaetano Mosca¹⁹ elitę dzielił na: *rządzącą i nierządzącą*²⁰ na płaszczyźnie politycznej. Według autora istnieją dwa procesy, w skutek których tworzą się elity, tj. demokratyczny i arystokratyczny. Jednak bez względu na różnice w kształtowaniu się obu typów elit, ich cechą wspólną jest zakres pewnych przywilejów, które są dostępne tylko dla mniejszości społeczeństwa. Zakładał, że elita to tylko nieliczni ludzie bądź odseparowane grupy ludzi ze specjalnymi przywilejami²¹.

Jednym z pojęć towarzyszących jest *elitaryzm*²². Początkowo niemalże tożsamy z *elitą*, z czasem zmienił swoje znaczenie, tracąc komponent wartościujący, w którym można by wyróżnić podstawowe cechy jak: *najlepszy, wybrany oraz ekskluzywny (odgradzony od innych)*, jednakże owe pojęcie zyskało wiele cech, które odnoszą się do opisu ról w organizacjach, politycznych i gospodarczych. W tym miejscu możemy wspomnieć o grupie ludzi, która zajmuje najwyższe stanowiska polityczne w strukturze władzy państwowej oraz w organizacjach jej podlegających, jakimi mogą być banki lub przedsiębiorstwa. Natomiast Charles Wright Mills²³ - kolejny badacz elit - podkreśla, że: [...] *dzięki swej społecznej homogeniczności, prestiżowi, bogactwu, a zwłaszcza poprzez kontrolę nad najważniejszymi typami organizacji współczesnego społeczeństwa, formuje się jedna elita władzy*²⁴.

¹² Zob. T. Paszkowska, Prestiż – potrzeba czy iluzja?, Wyd. Pastores, 2009, nr 2, s. 35-43.

¹³ M. Karolczuk - Kędzierska (red.), Encyklopedia podręczna, Wydawnictwo KLUSZCZYŃSKI, Kraków 2000, s. 242.

¹⁴ J. Sztumski, op., cit., s. 10-11.

¹⁵ Pareto Vilfredo (1848-1936) - włoski socjolog i ekonomista; prof. Uniwersytetu w Lozannie; twórca teorii elit; jako ekonomista współtwórca teorii równowagi ekonomicznej; jeden z założycieli szkoły lozańskiej ekonomii, w: M. Karolczuk-Kędzierska (red.), Encyklopedia podręczna op. cit., s.710.

¹⁶ Zob. V. Pareto, Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne, przeł. M. Dobrowolska, M. Rozpędowska, A. Zinserling, A. Kojder (red.), PWN, Warszawa 1994, s. 83.

¹⁷ Ibidem, s. 83.

¹⁸ A. Hertz, Socjologia nieprzedawniona, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992, s. 79.

¹⁹ Mosca Gaetano (1858-1941) - włoski socjolog i historyk doktryn polit.; prof. Uniwersytetu w Turynie, Bazylei, Perugii; jeden z twórców socjologii partii, polityki i teorii elit w: Ibidem, s.622.

²⁰ J. Sztumski, op. cit. s. 11.

²¹ Ibidem, s. 36, por. J. Sztumski, op. cit., s. 11.

²² Elitaryzm- pogląd społeczno- polityczny, wg którego naturalnym jest proces wykształcania się w obrębie każdego społeczeństwa elit predysponowanych do przywództwa zarówno duchowego, ekonomicznego jak i politycznego. Ibidem, s. 242.

²³ Mills Charles Wright (1916-62), socjolog amerykański, profesor Columbia University w Nowym Jorku; zajmował się strukturą klasową w USA, problematyką elit i władzy; Białe kołnierzyki, Elita Władzy, w: Ibidem, s. 604.

²⁴ Ch. W. Mills, Elita władzy, Wydawnictwo Książka i wiedza, Warszawa 1961, s. 354.

Teoretyczna analiza pojęcia *elita*, w naturalny sposób ukierunkowuje badacza na poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytania: *Skąd wzięły się elity? Jakie były główne czynniki elitotwórcze?* Szukając odpowiedzi na nękające problemy, trzeba poruszyć m.in. pojęcie stratyfikacji społecznej²⁵, które w decydujący sposób wpływa na wyłonienie się ze społeczeństwa warstw usytuowanych w nim na samym szczycie hierarchii. Wizytówką stratyfikacji jest to, że: *w społeczeństwach ludzkich niektórzy ludzie otrzymują więcej niż inni [...]*²⁶. Termin ten opisuje społeczeństwo, które nierówno rozdziela wszelkie dobra materialne, takie jak dochody, majątek czy niematerialne, do których możemy zaliczyć władzę, prestiż lub zdrowie. Biorąc pod uwagę podejście Normana Goodmana, możemy zauważyć, że różnice między jednostkami [...] *mogą wynikać z tego, że pewna osoba pracuje ciężiej od innych lub wybrała zawód czy karierę, które zapewniają więcej władzy niż inne*²⁷. Wszystko to sprawia, że te dysproporcje tworzą w społeczeństwie podziały, które są związane z wieloma, czynnikami jak wiek, płeć, zamożność, władza²⁸. Ponadto stratyfikacja to: *synonim uwarstwienia, geologicznego przekroju warstw, czyli poziomów układających się w naturalną hierarchię*²⁹. Owy porządek wpływa na podział społeczeństwa pod względem klas i warstw społecznych. Nawiązując do wcześniejszych dociekań, należy stwierdzić, że: *w każdym systemie, może poza społeczeństwem pierwotnym, istnieją takie nierówne rozkłady bogactwa, władzy i wiedzy*³⁰. Wspomniane spojrzenie na społeczeństwo pod względem podziałów oraz grup wyróżniających się, a także tych niżej usytuowanych rozwinęli Karol Marks oraz Max Weber³¹. Pozycja społeczna określa więc, w jakich wymiarach społecznych znajduje się jednostka. Według Webera pojęcie statusu łączy się [...] *przede wszystkim z uznaniem (szacunkiem, godnością, prestiżem) społecznym, jakim obdarzani są członkowie danej grupy*³². Tak więc tu pojawia się wspomniana wcześniej hierarchia: [...] *ci, którzy cieszą się większym prestiżem, lokowani są w strukturze społecznej wyżej niż ci, którzy nie dostają społecznego uznania*³³. Zgodnie z takim podejściem, elity zawsze będą zajmowały pozycje na samym szczycie hierarchii społecznej, dzięki czemu członkowie tej grupy zawsze będą obdarzani szacunkiem innych, uznaniem oraz godnością. Wynika to z oceny obiektywnych atrybutów pozycji społecznej, a zwłaszcza tych cech, które decydują o dostępie do dóbr (dochodu, własności, władzy, wykształcenia itp.) i szans życiowych³⁴. Należy dodać, że pozycja jednostki w społeczeństwie zależy od rodzaju zajęcia, jakie wykonuje, a więc jak podaje Barbara Szacka - istotnej roli kategorii zawodu³⁵. B. Szacka analizuje różne koncepcje stratyfikacji³⁶, które [...] *są równie doskonałym przykładem podejścia gradacyjnego [...] określane po prostu jako stratyfikacyjne [...] tak jak Marksistowska koncepcja klas jest doskonałym przykładem strukturalnego podejścia do zróżnicowania społecznego*³⁷.

Problem stratyfikacji społecznej podejmuje także Piotr Sztompka, który zakłada, że: [...] *nierówności społeczne dotyczą sytuacji, gdy ludzie są nierówni sobie nie z racji*

²⁵Stratyfikacja społeczna, uwarstwienie społeczne. Zjawisko nierówności społecznych; zróżnicowanie oparte na hierarchii grup występujących w obrębie społeczeństwa; zróżnicowanie statusów społecznych, systemów i struktur zależności grupowych; uwidacznia się szczególnie w społeczeństwach klasowych, stanowych i klasowych. M. Karolczuk – Kędzierskiej, Encyklopedia podręczna, op. cit., s. 906.

²⁶J. H. Turner, Socjologia- koncepcje i ich zastosowanie, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań, 1998, s. 120.

²⁷N. Goodman, Wstęp do socjologii, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001, s. 125.

²⁸Ibidem, s.120.

²⁹H. Domański, Struktura społeczna, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Wrocław 2007, s. 38.

³⁰Z. Bokszański (red.), Encyklopedia Socjologii, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 26.

³¹Zob. H. Mendras, op. cit. s.174-196.

³²Z. Bokszański (red.), op. cit., s.166.

³³Ibidem, s.166.

³⁴Ibidem, s.166.

³⁵Zob. B. Szacka, Wprowadzenie do socjologii, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003, s. 277-285.

³⁶Ibidem, s.285-287.

³⁷Ibidem, s.285.

*jakichkolwiek cech cielesnych czy psychicznych, lecz z powodu ich przynależności do różnych grup albo zajmowania różnych pozycji społecznych*³⁸. Jednakże, aby mówić o nierównościach, potrzebny jest jeszcze jeden jakże ważny czynnik. Mowa jest tutaj o nierównym - łatwiejszym lub trudniejszym – dostępie, albo chociażby nierównej-mniejszej lub większej szansy dostępu do pewnych bardziej cenionych dóbr. Wspomniane dobra społeczne, których tak bardzo pragną ludzie i które zaspokajają ich ważne potrzeby czy aspiracje są ograniczone w dostępie dla wszystkich ludzi. *Trzy rodzaje takich dóbr są najważniejsze: bogactwo, władza i prestiż*³⁹. Możemy powiedzieć, że to właśnie one są najważniejsze przy generowaniu społecznych nierówności.

Kontynuując, dobra materialne (bogactwa) są upragnione przez ludzi, ponieważ są one niezbędne w zaspokajaniu podstawowych wymogów życiowych, jak jedzenie czy ubranie oraz dlatego, że kultura wymaga od nich posiadania danej rzeczy, jak markowej odzieży czy wysokiej klasy samochodów. Ta kultura definiuje niektóre obiekty jako pożądane i nadaje im wartość kulturową. *Wartość dóbr materialnych polega także na tym, że pomagają one zdobyć inne cenione przez ludzi wartości – także panowanie nad innymi czy sławę*⁴⁰. Kolejne dobro powszechnie cenione to *władza* panowanie, wpływ na innych ludzi. Z jakich powodów jest ona tak pożądana? Odpowiedzi na zadane pytanie dostarcza nam P. Sztompka mówiąc, że: *[...] posiadanie władzy daje poczucie siły, przewagi, potęgi, znaczenia, [...] władza jest wymierna na inne dobro, przede wszystkim ekonomiczne, przynosi lepsze szanse dostępu do tych rzadkich dóbr materialnych [...]*⁴¹. Z drugiej jednak strony władza powszechnie jest dobrem rzadkim oraz istnieje jedynie wtedy, gdy mają ją tylko nieliczni wobec tych pozbawionych władzy. Poprzez wspomniany już wcześniej *prestiż* – szacunek, uznanie społeczne, akceptację, aplauz, sławę, ludzie podwyższają sobie samoocenę, patrząc na to, jak postrzegają ich inni. *Prestiż* także może być wymierny na wcześniej opisane dobra. Możemy dojść do wniosku, że im lepszą reputację posiada dany człowiek, tym bardziej wzrastają jego szanse na znalezienie dobrej pracy i uzyskiwanie większych zarobków, czy też zaistnienie na arenie politycznej w wyniku uzyskanego uznania społecznego.

Pojęcie *prestiżu* do terminologii socjologii wprowadził Max Weber, który uważał ten termin za jeden z wymiarów nierówności społecznych, obok przynależności do klas ekonomicznych i udziału we władzy politycznej. Według autora: *prestiż jest albo indywidualnym, subiektywnym poczuciem wyższości – niższości między osobami, albo stosunkiem wyższości - niższości między całymi grupami społecznymi, których wzajemne oddziaływanie zostają zobiektywizowane przez zwyczaj, system prawny lub kodeks religijny*⁴².

Istotnym pojęciem dla opisu zagadnień kształtujących elity społeczne jest *prestiż* zawodu. Uwidacznia się wtedy, kiedy weźmiemy pod uwagę zróżnicowanie społeczne na poziomie makrospołecznym. Charakteryzuje się tym, że osoba w kręgu nieznanym nie jest postrzegana wprost, jako indywidualium lecz przez stereotyp zajmowanej pozycji zawodowej i związanej z nią roli⁴³. *Prestiż* grupy zawodowej jest oparty na *wycenie* zbioru cech położenia społecznego tej grupy. Należy więc zwrócić uwagę na podstawowe czynniki z którymi wiąże się omawiany *prestiż* jak: *[...] osiągnięty poziom wykształcenia, dochodu z pracy, poziomu udoskonalanych kwalifikacji, zakresu wpływu i władzy, zakresu teoretycznej wiedzy, zdolności przywódczych itd.*⁴⁴. Zawody, które posiadają największy poziom wymienionych cech cieszą się największym *prestiżem*.

³⁸ P. Sztompka, Socjologia, analiza społeczeństwa, Wyd. ZNAK, Kraków 2009, s.249.

³⁹ Ibidem, s.250.

⁴⁰ Ibidem, s.333.

⁴¹ Ibidem, s.333.

⁴² Z. Bokszański (red.), op. cit., s. 195.

⁴³ B. Szacka, op. cit. s. 293.

⁴⁴ Z. Bokszański (red.), op. cit., s. 198.

Elity społeczne można rozpatrywać z trzech perspektyw. Jedna opisuje je jako *konsensualnie zjednoczone*, czyli takie, [...] *które składają się z frakcji dzielących podstawowe wartości i reguły polityczne. Niezależnie od różnic, poszczególne frakcje komunikują się ze sobą i współpracują*⁴⁵ oraz nie są wrogami. Elita ta występuje w społeczeństwach demokratycznych. Druga perspektywa opisuje elity jako *sfragmentaryzowane* (podzielone), które cechuje fundamentalna rozbieżność co do wartości reguł polityki. Odłamy elity zachowują się wobec siebie jak wrogowie. Jest ona związana z ustrojami, w których brakuje demokracji i stabilności. Można ją odnaleźć w społeczeństwach Ameryki Łacińskiej oraz krajach Trzeciego Świata. Ostatnia perspektywa opisuje elity, jako *ideologicznie zunifikowane*, monopolizujące decyzje polityczne, stopniowo eliminując konkurentów mających inne przekonania. Charakterystyczna jest ona dla reżimów totalitarnych⁴⁶.

Szerszy kontekst typologiom elit nadał Janusz Sztumski, który zaprezentował następujące ich rodzaje:

- elity tworzone przez osoby, które są szczególnie szanowane ze względu na posiadanie pewnych wyjątkowych wartości bardzo cenionych w danym społeczeństwie, np. rzadko spotykany talent czy uzdolnienia twórcze lub mądrość⁴⁷;
- *elity herbowe* złożone z osób wywodzących się ze starych, feudalnych rodów⁴⁸;
- *elity władzy* czy inaczej *elity kadencyjne*, które są grupami ludzi pełniących stanowiska kierownicze na skutek racji politycznych w wielorakich instytucjach państwowych itp.⁴⁹;
- *elity sukcesu* tworzone przez ludzi o różnych potrzebach, którzy osiągnęli efektywne i wyróżniające się rezultaty w dziedzinach gospodarki, nauki, sztuki czy sportu i dlatego cieszą się dużą popularnością i prestiżem⁵⁰;
- *elity, do których zaliczane są osoby pełniące szczególnie ważne funkcje w danym społeczeństwie z uwagi na ich rolę kulturotwórczą, opiniotwórczą, integracyjną itp., np. uczeni, pisarze, dziennikarze (z poczytanych czasopism), znani duchowni itp.*⁵¹;
- elity uformowane przez osoby zajmujące wysokie pozycje w hierarchii przeróżnych instytucji dzięki swoim kompetencjom. Osoby te spełniają funkcje pomocnicze w stosunku do naczelných organów władzy społeczno-politycznej, gospodarczej czy ideologicznej danego społeczeństwa. W skład tej elity zalicza się [...] *wyższych urzędników państwowych lub samorządowych, administracji gospodarczej, wyższych oficerów wojska i organizacji paramilitarnych, wyższych kapłanów różnych religii itp.*⁵²

2. WŁADZA I SIŁA DROGĄ DO ELIT

Elity od wieków kojarzone były z siłą spoczywającą w rękach władzy. To właśnie dzięki sile władza umacniała się i pozwalała bogacić się ludziom stojącym u szczytu hierarchii. Znalezienie się w gronie elity jest zatem powiązane z okolicznością posiadania władzy i majątku. Nie jest to jedyny punkt odniesienia, bowiem znana jest teza

⁴⁵ Ibidem, s.187.

⁴⁶ Ibidem, s.187.

⁴⁷ J. Sztumski, op. cit., s. 44.

⁴⁸ Ibidem, s.44.

⁴⁹ Ibidem, s. 44.

⁵⁰ Ibidem, s. 44.

⁵¹ Ibidem, s. 44.

⁵² Ibidem, s. 44. Por. C. Znamierowski, *elita, ustrój, demokracja*. Pisma wybrane, Fundacja Aletheia, Warszawa 2001, s. 27- 34.

A. Hertz : [...] *W okresie wojen i w społeczeństwach wojowniczych taką okolicznością jest sława wojenna, kariera zrobiona w armii*⁵³.

Były to systemy oparte na przewadze wojskowych, [...] *gdzie wojsko, jako potężna grupa społeczna, wywiera przeważający wpływ na politykę kraju*⁵⁴. W tych systemach armia występowała często jako tradycyjna podpora monarchii, która to z kolei korzystała z jej siły dla własnych celów. Z czasem jednak moc wojskowych zaczęła upadać. Głównie w wieku XVIII nastąpił rozwój wpływów osób cywilnych, które były już w stanie przejąć kontrolę nad wojskowymi. Przyczyniły się do tego różne czynniki, jak np. czasy pokoju, w których starano się w jak najmniejszym zakresie używać przemocy czy też ustrój demokratyczny, który spowodował zwiększenie zakresu praw jednostki. Była to jednak tylko chwilowa przerwa, w której wojskowi nie posiadali znaczącego głosu. Wybuch I wojny światowej zmienił diametralnie sytuację, a żołnierze znów znaleźli się na szczycie hierarchii społecznej. Jak twierdzi Katarzyna Dojwa, w tym okresie: *oprócz polityków i dyrektorów towarzystw akcyjnych generałowie i admirałowie zaczęli zajmować najwyższe pozycje w społeczeństwie amerykańskim, czego wyrazem jest tak charakterystyczny dla elit wpływu szeroki zakres decyzyjny*⁵⁵. Proces krystalizacji elity wojskowej w USA związany był z tym, że elita amerykańska, która wcześniej była nieufna wobec funkcjonariuszy armii oraz zamknięta dla wyższych osobistości wojskowych zaczęła [...] *zdawać sobie sprawę z tego, co to znaczy mieć sąsiada, który stanowi potęgę militarną i zaczyna rozumieć, że jest się narażonym na atak, który może skończyć się katastrofą*⁵⁶. Ppotrzebni więc byli ludzie którzy w obliczu realnej wojny potrafiliby podejmować odpowiednie decyzje. Wzrost roli w społeczeństwie, większa władza, miały pozytywny wpływ na pozycję potentatów wojskowych we współczesnej strukturze społecznej. Wynikiem tego było zwiększenie profesjonalizacji [...] *tu rozumianej jako posiadanie odpowiedniego wykształcenia*⁵⁷, a wyżsi oficerowie rekrutowali się z wyższych warstw klasy średniej, nastąpiło więc skrupulatne selekcjonowanie członków w świecie wojskowym.

Elitaryzm wojskowych stanowiła ich izolacja od reszty społeczeństwa poprzez karierę, mundur czy pełnienie różnych funkcji, co przyczyniało się do ujednoczenia kwalifikacji, sposobu myślenia w armii. Potentaci wojskowi zaczęli zajmować się różnymi dziedzinami, które wcześniej były zarezerwowane wyłącznie dla cywili. Można wspomnieć o ich wszechstronności, jak zauważył Ch.W. Mills: *żadna inna grupa nie ma takiego przeszkolenia w zakresie koordynacji spraw ekonomicznych, politycznych i wojskowych, żadna inna grupa nie ma takiego ciągłego doświadczenia w podejmowaniu decyzji, żadna inna nie wchłania tak łatwo kwalifikacji innych grup, [...] żadna inna grupa wreszcie nie ma nieustannego dostępu do informacji w skali światowej*⁵⁸. Ich autorytet zwiększa ich wpływ na życie polityczne i podejmowane w państwie decyzje. Dochodzimy do wniosku, że wojsko było jednym z powszechniejszych miejsc powstawania i kształtowania się elit społecznych.

Ch.W. Mills rozwinął również pierwszą socjologiczną interpretację, która głosiła, że przynależność do elity łączy się z zajmowaną pozycją człowieka w strukturze społeczno-politycznej danego społeczeństwa⁵⁹. Potwierdzają to słowa autora: [...] *władza nie tkwi w samym człowieku, bogactwo zaś – w osobie bogacza, sława nie jest rzeczą wrodzoną dla*

⁵³ A. Hertz, Socjologia nieprzedawniona, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992, s. 86

⁵⁴ J.J. Wiatr, Armia i społeczeństwo, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1960, s. 312.

⁵⁵ K. Dojwa, Wojskowi jako elita społeczna w ujęciu teoretycznym C. Wrighta Millsa, [w:] J. Maciejewski, T. Kołodziejczyk (red.) Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa narodowego, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008, s. 34

⁵⁶ Ch. W. Mills, op. cit., s. 243.

⁵⁷ K. Dojwa, op. cit., s.37.

⁵⁸ Ibidem, s. 40-41. za: Ch. W. Mills, s. 263.

⁵⁹ Zob. J. Sztumski, op. cit. s. 15.

żadnej osobowości jako takiej⁶⁰. Dlatego też [...] sława, jaką cieszą się członkowie elity władzy, jest uzależniona od ich stanowisk oraz szerokości i zakresu decyzji, które mogą oni podejmować⁶¹.

Inni badacze elit, jak Robert Michels, czy Max Weber [...] łączą przynależność konkretnego człowieka do elity z jakąś jego niezwykłością, przejawiającą się w sferze psychicznej⁶². R. Michels interesował się szczególnie rolą przywództwa w organizacjach formalnych, zwłaszcza politycznych. Badał funkcjonowanie tych organizacji, które z założenia miały realizować ideały równości i demokracji, aby rozwinąć myśl G. Moski o tym, że główna siła elit tkwi w jej zdolności do zorganizowania się⁶³. W efekcie badań sformułował tzw. [...] spiszowe prawo oligarchii. W myśl tego prawa każda organizacja wyłania przywództwo⁶⁴. Udowadniał, że nieuchronną tendencją rozwoju społecznego jest pojawianie się zorganizowanej mniejszości w łonie mas, która to mniejszość przyjmuje pozycje klasy panującej, a nowoczesne społeczeństwa nie mogą funkcjonować bez elit. Ortega y Gasset⁶⁵ twierdzi, że przynależność człowieka do elity zależy od jego właściwości intelektualnych i moralnych, natomiast wg Ralpa Dahrendorfa [...] elity - to po prostu grupy ludzi zajmujących czołowe pozycje w zinstytucjonalizowanych strukturach politycznych, gospodarczych, kształcenia, prawa, wojska, religii itp., jakie istnieją w danym społeczeństwie⁶⁶.

3. PRESTIŻ ZAWODU W POLSCE W REALIACH GOSPODARKI WOLNORYNKOWEJ

Wiadomo, że nie każdy zawód jest prestiżowy i nie każdy jest źródłem takich samych honorów, dlatego też możemy powiedzieć, że: [...] wielkie kariery zawodowe stają się przepustkami do rozmaitych elit, choćby profesjonalnych⁶⁷. Postrzeganie zawodu jako elity przez społeczeństwo w dużej mierze zależy od jednostek, które wykonują daną profesję. Rozwój zawodowy niektórych osób przebiega znacznie szybciej, co sprawia, że osiągają oni wysoką klasę w swoim zawodzie, a tym samym najwyższą pozycję w hierarchii zawodowej. Tę pozycję gwarantują człowiekowi [...] uzyskiwane przez niego kolejne kompetencje, wynikające z wiedzy, doświadczenia i podnoszonych kwalifikacji fachowych, czyli określone uprawnienia zawodowe, będące źródłem jego autorytetu, związane z nimi przywileje ekonomiczne i pozaekonomiczne oraz prestiż, wyrastający z podziwu, jakim cieszy się dany fachowiec czy mistrz w swoim środowisku⁶⁸. Stosunek do zawodu kształtowany jest więc poprzez rodzaj wykonywanej pracy. Są ludzie, którzy kochają swoje zajęcie, wykonują go z powołania, są też tacy, dla których jest on tylko i wyłącznie źródłem zdobywania środków materialnych czy zdobycia określonej pozycji społecznej. Często właśnie ludzie postrzegają zawód poprzez stereotypy, które mówią o korzyściach płynących z wykonywania danego fachu. [...] Obraz danego zawodu zależy także od najwyższej cenionych w danym środowisku wartości⁶⁹. Tak więc musi zaspokajać rosnące z każdym dniem potrzeby i dążenia, a przy tym być niesprzeczny z możliwościami i zainteresowaniami jednostki.

⁶⁰ Ch.W. Mills, op.cit. s. 11-12.

⁶¹ K. Dojwa, op. cit. s. 34.

⁶² J. Sztumski, op. cit., s.14.

⁶³ Z. Bokszański (red.), op. cit., s. 185.

⁶⁴ Ibidem, s.185.

⁶⁵ Ortega y Gasset José (1883-1955), hiszpański pisarz i filozof. 1910-1936 profesor uniwersytetu w Madrycie, od 1916 członek Akademii Hiszpańskiej. 1936-1945 na emigracji we Francji, Argentynie i Portugalii. http://portalwiedzy.onet.pl/70891,,,ortega_y_gasset_jos.haslo.html 10.04.2011.

⁶⁶ J. Sztumski, op. cit., s.16.

⁶⁷ Ibidem, s. 98.

⁶⁸ Ibidem, s. 96.

⁶⁹ J. Stępień, op. cit., s. 94.

ELITY SPOŁECZNE TEORETYCZNA ANALIZA...

Ważnym kryterium w postrzeganiu zawodów jako elity jest hermetyczność i ograniczenie dostępu do niektórych z nich. Jednym z determinantów tej niedostępności jest płeć, gdyż jak się okazuje [...] w wielu zawodach pozycja mężczyzn jest bardziej uprzywilejowana niż kobiet, a nawet często zawody te są dla kobiet niedostępne⁷⁰. Należy przy tym zwrócić uwagę na odpowiedni wiek i staż pracy, które [...] w znaczny sposób modyfikują rolę zawodu jako wyznacznika miejsca jednostki w społeczeństwie⁷¹. Istotnym jest również posiadanie wysokich kwalifikacji, które wielokrotnie określają pozycję społeczną w podanym zakładzie pracy. Niewątpliwie ograniczeniem jest też prestiż osobisty, który jest oceną branżową pod uwagę jednostki przez bliskie osoby z jej prywatnego otoczenia.

Kolejny czynnik elitotwórczy to prestiż funkcjonalny opierający się na ocenie pozycji zajmowanej przez jednostkę w hierarchii organizacyjnej oraz prestiż pozycyjny, który jest wynikiem ocen prestiżu osobistego i funkcjonalnego uchwyciony w skali. Ważnym więc miernikiem jest skala prestiżu omówiona na początku tego rozdziału oraz skala statusu społeczno-ekonomicznego, z którym wiąże się standard i styl życia. Standard jest określany przez dochody, jaki dany zawód pozwala osiągnąć, im są one wyższe, tym bardziej dany zawód jest poważany w społeczeństwie. Wyjątkowy sposób odżywiania czy ubierania, wysokie warunki mieszkaniowe danego człowieka, a także sposób spędzania wolnego czasu i nawet konsumpcja dóbr kulturalnych sprawia, że zawód staje się atrakcyjny i postrzegany za elitę.

Prestiż zawodowy na przestrzeni lat odgrywał główną rolę w ocenie zawodów i nadawania im miana elity. Możemy zauważyć, iż w czasach PRL-u miarą prestiżu zawodowego wcale nie było wykształcenie (poza wyjątkami), czy usytuowanie w elitach dziedziczonych. Panował wtedy kult robotnika wykwalifikowanego. Badania z lat sześćdziesiątych XX wieku przedstawiają profesję robotników wykwalifikowanych z przemysłu ciężkiego jako cieszącą się wysokim prestiżem⁷². Trzeba zaznaczyć, że prestiż tego zawodu był nawet wyższy od prestiżu pracowników biurowych.

W okresie gospodarki przedrynkowej w Polsce do elit społecznych zaliczano również takie zawody, jak: sędzia, lekarz, pracownik naukowy czy też niektóre zawody umysłowe z wykształceniem niższym. Wspomniane profesje zachowywały stabilną pozycję w hierarchii pod względem prestiżu w społeczeństwie, w którym duże znaczenie zaczęła odgrywać praca fizyczna, polityka państwa czy duży wpływ ideologii na społeczeństwo. Wskutek wspomnianych czynników powiększał się prestiż górnika, rębacza, murarza, tokarza, rolnika a także robotnika budowlanego. Jednak były to czasy, kiedy rzemieślnicy, kupcy, duchowni, oficerowie i pracownicy umysłowi nie mieli względnie silnej pozycji. W tabeli 1 przedstawiono 30 zawodów uszeregowanych pod względem prestiżu, od zawodu o najwyższym prestiżu do zawodu o najniższym prestiżu z dwóch okresów badawczych.

Tabela 1. Klasyfikacja zawodów w odniesieniu do prestiżu

Zawody	Lp.	Średni prestiż	Lp.	Średni prestiż
	Badanie w 2004 r.		Badanie w 1975 r.	
Profesor uniwersytecki	1.	81,6	1.	92,2
Górnik	2.	77,2	7.	76,9
Pielęgniarka	3.	77,0	13.	69,2
Nauczyciel	4.	76,3	4.	82,3
Lekarz	5.	75,2	2.	88,7
Informatyk-analityk komputerowy	6.	74,3	-	-

⁷⁰ Ibidem, s. 95.

⁷¹ Ibidem, s. 95.

⁷² B. Szacka, op. cit., s. 322.

Rolnik indywidualny na średnim gospodarstwie	7.	73,6	20.	60,6
Oficer zawodowy w randze kapitana	8.	72,3	11.	71,6
Inżynier pracujący w fabryce	9.	72,1	6.	76,9
Dziennikarz	10.	71,7	8.	76,5
Murarz, robotnik wykwalifikowany	11.	70,8	-	-
Tokarz, robotnik wykwalifikowany	12.	70,0	18	64,5
Sędzia	13.	69,9	-	-
Kierowca autobusu miejskiego (ciężarówka)	14.	69,6	23	58,0
Technik, operator sprzętu komputerowego	15.	69,6	-	-
Policjant	16.	69,0	-	-
Sprzątaczką	17.	68,8	30	45,7
Księgowy	18.	68,8	17	65,9
Sprzedawca w sklepie	19.	68,6	25	55,5
Właściciel małego sklepu, kupiec	20.	67,5	24	55,9
Dyrektor fabryki	21.	67,5	5	80,6
Adwokat	22.	67,5	12	71,5
Ksiądz	23.	67,2	9	75,1
Przedsiębiorca, właściciel dużej firmy	24.	66,4	-	-
Wojewoda	25.	65,1	-	-
Doradca podatkowy	26.	65,0	-	-
Prezydent miasta średniej wielkości	27.	64,7	-	-
Najemny robotnik rolny	28.	63,9	29.	46,9
Referent w biurze	29.	63,9	26.	53,0
Makler giełdowy	30.	63,3	-	-

Źródło: H. Domański i inni, Nowa Klasyfikacja i Skale Zawodów. Socjologiczne wskaźniki pozycji społecznej, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2007, s. 166.

Na podstawie analizy danych z tabeli 1 zauważamy, że średni prestiż profesora uniwersytetu na przestrzeni lat zmalał o przeszło 10 punktów, jednak zawód ten utrzymał swoją rangę. Wiele zawodów jak górnik, pielęgniarz, rolnik, oficer, tokarz zanotowało zwiększenie swojego prestiżu i rangi, a niektóre, jak dyrektor fabryki czy ksiądz, spadek prestiżu. Przedstawione wyniki badań są unaocznieniem zmian w postrzeganiu zawodów jako prestiżowych. Społeczeństwo z biegiem lat zmienia swoje upodobania, co do tego, który jest bardziej atrakcyjny i zapewnia więcej korzyści. Badania z tego okresu dowodzą, że duży prestiż towarzyszy tym zawodom, które wymagają wysokiego wykształcenia, poświęcenia oraz są pewnym źródłem utrzymania.

PODSUMOWANIE

Niniejszy artykuł miał na celu przedstawienie głównych pojęć z zakresu elit społecznych. Zostały w nim poruszone definicje terminów, takich jak: elita, prestiż, czy stratyfikacja społeczna. Zakres tematyczny artykułu obejmował także czynniki wpływające na przynależność do elity, jak również historyczne aspekty powstawania tej hermetycznej grupy społecznej. W dalszej części rozpatrywany był problem postrzegania zawodu jako determinantu pozycji społecznej i jego ocena przez społeczeństwo, a także wpływ prestiżu na kształtowanie się elit społecznych w Polsce. Przedstawiona praca stanowi pierwszą część rozważań nad elitami społecznymi i zapoznaje z główną tematyką. W kolejnej części artykułu zgodnie z wynikiem ankiety przeprowadzonej przeze mnie na terenie Wyższej Szkoły Oficerskiej Wojsk Lądowych, zawarta zostanie analiza danych ilościowych oraz jakościowych.

BIBLIOGRAFIA:

- Baszkiewicz J., Ryska F., *Historia doktryn politycznych i prawnych*, PWN, Warszawa 1984;
- Bokszański Z. (red.), *Encyklopedia socjologii t. 4*, Oficyna naukowa, Warszawa 2002;
- Bokszański Z. (red.), *Encyklopedia Socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000;
- Domański H., Sawiński Z., Słomczyński K.M., *Nowa Klasyfikacja i Skale Zawodów. Socjologiczne wskaźniki pozycji społecznej*, Wyd. IFiS PAN, Warszawa 2007;
- Domański H., *Struktura społeczna*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Wrocław 2007;
- Goodman N., *Wstęp do socjologii*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001;
- Hertz A., *Socjologia nieprzedawniona*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1992;
- Karolczuk-Kędzierska M. (red.), *Encyklopedia podręczna*, Wydawnictwo KLUSZCZYŃSKI, Kraków 2000
- Kotarbiński T., *Elementy teorii poznania, logiki formalnej i metodologii nauk*, Warszawa 1961;
- Krawczuk A., *Gajusz Juliusz Cezar*, Wydawnictwo im. Ossolińskich, Wrocław 1990;
- Maciejewski J., Kołodziejczyk T. (red.) *Oficerowie grup dyspozycyjnych. Socjologiczna analiza procesu bezpieczeństwa narodowego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2008;
- Maneli M., *Przedmowa do: C. W. Mills, Elita władzy*, oprac. i red. I. Rafalski, przedm. M. Maneli, Książka i Wiedza Warszawa 1961;
- Mendras H., *Elementy socjologii*, przeł. Andrzej Biernacki, Siedmioróg, Wrocław 2000;
- Mills Ch.W., *Elita władzy*, Wydawnictwo Książka i wiedza, Warszawa 1961;
- Modrzejewski J., *Aleksander Macedoński*, Wyd. Książka i Wiedza, Warszawa 1958;
- *Okraska R., Vilfredo Pareto i jego teoria elit*, ROJALISTA - Pro Patria, nr 22/23/1997;
- Olszewski H., Zmierczak M., *Historia doktryn politycznych i prawnych, Poznań 1993;*
- Ortolani M., *Socjologia polityczna Gaetana Moski, Studia Socjologiczne* nr 1;
- Pareto V., *Uczucia i działania. Fragmenty socjologiczne*, przeł. Dobrowolska M., Rozpędowska M., Zinserling A., Kojder A. (red), PWN, Warszawa 1994;
- Paszkowska T., *Prestiż – potrzeba czy iluzja?*, Wyd. Pastores, 2009, nr 2;
- Stępień J., *Socjologia pracy i zawodu*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań 2005;
- Szacka B., *Wprowadzenie do socjologii*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2003;
- Szreder M., *Metody i techniki sondażowych badań opinii*, PWE, Warszawa 2004;
- Sztompka P., *Socjologia, analiza społeczeństwa*, ZNAK, Społeczny Instytut Wydawniczy, Kraków 2009;
- Sztumski J., *Elity ich miejsce i rola w społeczeństwie*, Wyd. Śląsk, Katowice 1997;
- Turner J. H., *Socjologia - koncepcje i ich zastosowanie*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań, 1998;
- Wiatr J.J., *Armia i społeczeństwo*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1960;
- Wiatr J.J., *Socjologia Polityki*, Wydawnictwo Naukowe Sholar, Warszawa 1999;
- Znamierowski C., *Elita, ustrój, demokracja. Pisma wybrane*, Fundacja Aletheia, Warszawa 2001;

Źródła internetowe:

- www.artur-gorski.waw.pl/wp-content/.../Cyrkulacja-elit-Vilfredo-Pareto.doc
- http://portalwiedzy.onet.pl/70891,,,ortega_y_gasset_jos,haslo.html
- http://www.zawodowe.com/Lekarz_medycyny_-_opis_269
- <http://polskalokalna.pl/wiadomosci/slaskie/katowice/news/gornik-znaczy-prestiz,1390530,3286>
- http://www.naukowy.pl/encyklopedia/Metoda_bada%C5%84_naukowych,vstrona_2
- <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3914572/indukcja.html>

